

УДК 821.162.1 – 1.09

Леся КРАВЧЕНКО
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

Руслана МАНЬКО
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНА ПАРАДИГМА ПОЕЗІЇ ЗБІГНЄВА ГЕРБЕРТА

У статті розглядається специфіка філософсько-естетичного підґрунтя творчості Збігнєва Герберта. Поезія цього автора просякнута філософією, котра виростає не з абстрактних понять і загальних істин, а з досвіду, спроби пошуку істин власних. Спостерігається відхід від ідеального до конкретного, оскільки уява, яка є ілюзорним сприйняттям, закриває суть предмета.

Ключові слова: метафізика, феноменологія, асоціативні роздуми.

The article discussed the problem of show characteristics of philosophical and aesthetic work of Zbigniew Herbert. Poetry by this author soaked is a philosophy that emerges not from the abstract concepts and derived from them general truths, but from experience, trying to find out their own truths. Possible to observe a departure from the ideal to the specific, because the imagination, which is the creation of illusory, obscures the essence of the subject.

Key words: metaphysics, phenomenology, associative thinking

W artykule omówiony został problem ukazania specyfiki filozoficznej i estetycznej twórczości Zbigniewa Herberta. Poezja tego autora nasiąknięta jest filozofią, która wyrasta nie z pojęć abstrakcyjnych i pochodzących od nich ogólnych prawd, a z doświadczenia, próby poszukiwania własnych prawd. Da się zaobserwować odejście od idealnego do konkretnego, ponieważ wyobraźnia, która jest tworem iluzorycznym, zasłania istotę przedmiotu.

Słowa kluczowe: metafizyka, fenomenologia, refleksje skojarzeniowe.

Збігнєв Герберт прийшов у літературу як цікава, непересічна постать із чітко визначеними життєвими пріоритетами, духовними цінностями та, пройшовши подальший шлях становлення, постав перед читачем справжнім генієм, що ввібрав у себе і синтезував дух часу.

Літературний критик Маріуш Ольбромські у передмові до українського видання поезії Збігнєва Герберта зауважив: «Роздуми Герберта ніколи не служать випробуванню еготичних світів, краси мистецтва заради нього самого. Вони не провадять до зведених нових сходинок абстракцій, що ведуть до своєрідної інтелектуальної гри. Вони точаться, спираючись на конкретну історичну, онтологічну реальність, відбуваються «тут і тепер» з незламною вірою у смисл і порядок цінностей» [1, с. 29]. Олександра Лук'яненко, ніби доповнюючи цю думку, додає: «Він зумів поєднати сучасні засоби вираження з культурними європейськими традиціями, філософію – з простотою поетичної мови, важливість екзистенційної та етичної проблематики – з почуттям іронії та гумору, залишаючись на всі часи «стійким серед тих, що на колінах» [3, с. 135]. Його високоінтелектуальна поезія, позначена простотою викладу, лаконічністю, дає

нам ключ до розуміння категоріального розмежування світу і місця людини в ньому. Герберт перебував у постійному творчому пошуку нових підходів, поетичних шляхів поєднання традицій минувшини із сучасністю. Він представляв розуміння традицій як простір, наповнений взірцями поетичних рішень, з якого творець може вибрати потрібні йому реквізити та об'єднати їх у синкретичні композиції.

Творчість Герберта постала у повоєнний період з потреби опору режиму, нав'язаному Польщі та іншим країнам, поневоленню, із заперечення конформізму та релятивізму, протесту проти знищення культурної спадщини, нівелювання традиційної системи цінностей. Це художній звіт про небезпеки, з якими стикається свідомість сучасної людини, що запозвзято шукає суті своєї екзистенції, заражена на історичну амнезію та позбавлена духовного спадку. Творчо черпаючи зі скарбниці Біблії та античної культури, Герберт – незмінний лицар-захисник сучасної людини від загроз, що несе історія. Проте він уникає її дешевого дидактизму і простих рішень, радше непокоїть, будить сумління і кличе до самостійних пошуків.

Метою статті є дослідження впливу філософських та естетичних чинників на формування творчої індивідуальності Збігнева Герберта.

Основні завдання статті – з'ясування особливої універсальної суті філософії і поетики Збігнева Герберта, а саме розуміння філософсько-естетичних чинників як вирішальних у формуванні його феноменальної індивідуально-авторської поетичної системи. Аналіз філософських креацій письменника – це дослідження його бачення, його художнього мислення, це з'ясування характеру категоріального сприйняття світу, що дають змогу заглибитися у його суть.

Об'єктом дослідження є текстовий масив поетичної спадщини Збігнева Герберта – представника польської літератури ХХ століття.

Про нього писали усі найвідоміші польські критики, а також європейські та американські. Бібліографія критичних праць, присвячених автору, Пана Когіто, вражає. Проте в Україні творчість цього великого поета маловивчена.

Кожен твір, чи то поетичний, чи драматичний, чи есеїстика – спроба автора експонувати реципієнту світ, побачений власними очима, відчутий всім еством. Вихідна точка його творчих пошуків – об'єктивна реальність, із якою поет не вступає у пряму дискусію, а споглядаючи та іноді прикриваючись маскою, трансформує в сентенції. Підтвердження цієї свідомо прийнятої позиції знаходимо у вступі до однієї із поетичних збірок: «Сфера діяльності поета, якщо він із повною відповідальністю ставиться до своєї праці, не сучасність, де відомо про актуальний стан суспільно-політичних та наукових знань, а реальність, впертий діалог людини з конкретною реальністю, що її оточує (...), культивування зникаючого вміння споглядання» [8, с. 7].

Поетія Герберта важка для сприйняття. Своєрідність метафоричного мислення із частими вкрапленнями-квінтесенціями думок певної філософської системи нагадує «гру» з традицією, підсилену глибокою іронією. Своєрідний авторський прийом вводив пересічного, не підготовленого реципієнта у стан нерозуміння. В одному з листів до автора Пана Когіто його друг та вчитель Генрик Ельзенберг написав: «Нещодавно перебував у товаристві чотирьох інтелегентних осіб молодшого покоління, котрі визнали усі Пана цитати і вірші незрозумілими, не захотівши мені повірити, що я їх розумію. Питаю в себе, чи це відсутність поетичної думки, чи симптом хвилинного настрою» [4, с. 17].

У листі до Генрика Ельзенберга Герберт пише із притаманним йому почуттям гумору:

«Професор Чежовські, в якого побував, спитав, чи писання віршів не перешкоджає філософуванню. Я відповів йому, що мені соромно і буду старатися відзвичаїтися» [4, с. 10]. Від друга та вчителя отримує лист підтримки зі словами: «Філософуванню, такому як я розумію, не тільки не завадить, а буде поживою. Говорячи серйозно: деякі далекоглядні ідеї, інтуїції, апперцепції мають змогу з'явитися (і сконцентруватися) власне у творчо-поетичнім слові, у вигляді поетичної форми: далі може наступити концептуальний аналіз, виконання на них своїх дивних маніпуляцій, і конвертування їх у мудрість, вже запатентовану. (...) Нехай, пан, борони Боже, не відзвичаюється» [4, с. 10–11].

Зустріч Герберта з Ельзенбергом відбулася наприкінці 1949 року, коли той вступив на юридичне відділення Торунського університету імені Миколи Коперника. Учитель (так із теплотою і лагідністю називає його майбутній письменник) викладає тут естетику, етику та історію античної філософії. Про вплив особи професора на студентів можна здогадатись із їхніх спогадів. Польський філософ і логік Богуслав Вольневич пише: «Ельзенберг – було для нас не лише прізвиськом, а швидше поняттям і символом. (...) відчували, слухаючи у неоготичному «майусі» лекції Ельзенберга, що у ньому і через нього промовляє до нас, молодих профанів, Європа (...). Європейськість мислення Ельзенберга впадала в очі, хоча зовсім був не ефектним викладачем. Навпаки, його лекції були сухими, і проводилися завжди відповідно до детально підготованих нотаток. (...) Інша річ семінарські заняття та приватні розмови. Власне тоді Ельзенберг виявляв притаманний йому блиск, часто вражаючи нас глибиною і цілісністю судження» [15, с. 60]. Етнолог Марія Пріфферова згадує: «Ми були завжди повні подиву інтелігентності Ельзенберга, що виразно домінувала над всім, з чим ми стикалися» [11, с. 47]. Безперечно, професор був для Герберта-студента прикладом глибокої ерудиції та постави життєвої позиції, і невдовзі їхні стосунки переросли в дружні та збереглися навіть після звільнення філософа з посади викладача університету за «непоправний ідеалізм». У листі до коханої, Галини Мисілкової, датованому 9 травня 1951 року, Герберт пише: «Раз у тиждень (...) відвідую до мого Учителя¹, говоримо до пізньої ночі, разом вечеряємо, інколи разом читаємо. Учитель чарівний, кепсько запарює чай, але чудово дискутує, кожному думку бере в

¹ В оригіналі вжито *Mistrz*.

руку, обертає і розглядає в світлі. Як тобі вже відомо, Учителя звати Генрик Ельзенберг. Він – рідкісне поєднання науковця і митця. Що за розкіш інтелектуальний контакт із людиною яка влучає у суть» [11, с. 43]. Що лягло в основу такого щирого захоплення думками цієї людини? Мабуть, свіжість та неординарність суджень у глибинному аналізі суті понять та речей, адже на час їхнього знайомства Ельзенберг був уже відомим науковцем-філософом. Автор «Клопоту з існуванням» ще у двадцяті роки прагнув «збудувати» (власне «збудувати», бо надав їй внутрішню логіку та цілісність) певну «систему», що базувалася б не на системі суджень, а на осмисленому стосунку до життя, певній позиції. Ця постава повинна бути раціональною і служити міцною опорою для людини, відповіддю на пригнічення і відчуження і полягала на побудові системи моральних цінностей. Ельзенберг був переконаний, що найважливіші справи суспільства вирішуються в контексті культури, що потрібно сприймати як розвиток культури універсальної. Суперництво народів для нього не є економічним, ані політичним, а нічим іншим, як суперництвом культурним, яке кожен народ по-своєму реалізує у системі універсальних цінностей. «Філософія націоналізму»² Ельзенберга була дискредитована виходом на політичну сцену спочатку фашизму, а потім сталінізму. Надалі в його судженнях з'являється гостра критика суспільства, що деформує свою одиницю. «Суспільство у своїй масі може складатися із людей розумних і добрих: саме ж завжди є дурним і злим. Воно є аморальним, егоїстичним, хижим, тиранічним до своїх членів; сподівання низькі, переконання пласкі» [6, с. 357].

Чи велися розмови між Ельзенбергом і Гербертом на тему становища народу у контексті розвитку універсальної культури – документально не підтверджено, та поетичний доробок автора «Пана Когіто» містить вірш, де виразно звучить відгомін світоглядної позиції філософа-учителя. Йдеться передусім про «Роздуми над проблеми народу» із збірки «Ескіз предмета», де проблема становища народу в річищі універсальної культури сприймається автором з точки зору його представника. Роздуми над проблемою історії, пошуки паралелей між історією культури одного народу та суспільною історією розглядається на тлі його морального самознищення.

Z faktu używania tych samych przekleństw i podobnych zaklęć miłosnych wyciąga się zbyt śmiało wnioski że wspólna lektura szkolna nie powinna stanowić przesłanki wystarczającej aby zabić (...)

prawdę mówiąc nie wiem stwierdzam tylko istnienie tego związku objawia się on w błądności w nagłym czerwienieniu w ryku i wyrzucaniu rąk i wiem że może zaprowadzić do pośpiesznie wykopanego dołu³ [Підкр. – Р.М.]

Об'єктом зацікавленень Ельзенберга була не лише філософія, а й літературна критика, як у теоретичному, так і у практичному її аспектах. У широких літературознавчих колах повоєнної Польщі Герберт – шанований автор ґрунтовного наукового дослідження «Наука про літературу чи літературна критика?» та нарисів про творчість Міцкевича і Словацького. Глибока обізнаність із проблемами літературознавства ще більш поглибила дружні відносини між Ельзенбергом та Гербертом: учитель став для учня не лише вірним другом, а й головним аналітиком думок, об'єктивним рецензентом та критиком його творів. Листи до свого Герберта повні унікальних коментарів стосовно надісланих віршів. В одному з листів поет пише: «Я вельми, вельми вдячний Пану Професору за зауваження. Це мені дуже допомагає і змушує думати. По тому зовсім по-іншому мислиться, ніж «тоді» [4, с. 31]. Постійна робота над собою стимулювала поета до пошуку нових форм вираження власної філософсько-поетичної думки. У листі до друга Єжи Завейського пише: «Хотів би досягнути поняттєвої чистоти поезії, знайти нові прийоми, натомість розкуйовджена метафорика – культура фразування і поетичний синтаксис, паралелізм, поетична дефініція, антиномія, парадокс, повторення, простота, а разом з тим розширення культури понять» [9, с. 41].

Не один філософ пише вірші. Це не експозиція філософських вчень і суджень, а кінетика, синтез думок, їх трансформація, спрямована на виявлення власної інтуїції щодо форм реального світу. У листі до вчителя Герберт пише: «Шукаю емоцій. Потужних емоцій інтелектуальних, болісної напруги реальності і абстракції, ще одного розхрестя, ще однієї, глибшої за особисту,

² Термін Ельзенберга, використаний у «Клопоті з існуванням» (19.XI.1915).

³Тут і далі цитати за виданням: [1].

причини смутку. У цій суб'єктивній плутанині загубились шанована правда і піднесена норма, тому я не буду поважним університетським філософом. Прагну переживати філософію, аніж її висиджувати, як квочка. Прагну, аби була безплідною шарпаниною, якоюсь особистою справою, чимось що йде у розріз встановленому життєвому порядку, як професія» [4, с. 12].

Леслав Гостиньскі в статті «Учитель і учень» зазначає: «Учень піднявся на вершину літературного парнасу, а учитель як творець навіть не наблизився до його величі, та не літературні довершення Ельзенберга вплинули на формування власної життєвої і творчої позиції Герберта» [14, с. III]. Професор не був особою, замкненою в оболонці філософії, він, як і учень переживав внутрішнє роздвоєння між філософією і поезією. У щоденнику «Клопіт з існуванням: афоризми у часовому порядку» знаходимо запис, що висловлює думку про сутність поезії: «Поезія не може жити сама по собі, ані завдяки тому, що отримує з плином життя (...). Поезія потребує ідеї, релігії, філософії, звершень етичних; мусить жититися ідеєю, і бути голосом якоїсь думки про світ» [12, с. 423].

Вплив певних філософських концепцій на світогляд Герберта неможливо заперечити. Своє ставлення цієї проблеми поет демонструє у вірші «Заняття філософією» зі збірки «Струна світла»:

wymyśliłem w końcu słowo byt
słowo twarde i bezbarwne
trzeba długo żywymi rękami rozgarniać ciepłe liście
trzeba podeptać obrazu
zachód słońca nazwać zjawiskiem
by pod tym wszystkim odkryć
martwy biały filozoficzny kamień
oczekujemy teraz
że filozof zapłacze nad swoją mądrością
ale nie płacze
przecież byt się nie wzrusza
przestrzeń nie rozplywa
a czas nie stanie w zatraconym biegu

Розглядаючи цей фрагмент крізь призму філософії Ніцше, можна припустити, що він є продовженням творення метафізичних образів світу «малого творця». У контексті томізму це свідчення про непорушність усталених істин, встановлених норм. Перенесений на площину «Спору про існування світу» Інґардена, він сприймається як спроба осягнути суть речей, не нівелюючи при цьому їх значень. Це спроба відхилення завіси на питання встановлення міцних

зв'язків епістемології і онтології. Натхненні пошуки таких форм, котрі не спотворюють метафізичної суті речей, є вагомою складовою творчої палітри поета-митця. Розглянувши весь творчий доробок Герберта як цілісність, можна доглядити автора на межі внутрішнього конфлікту протилежностей: впевненість і невизначеність, судженням і переживанням, розумінням і прозорістю семантичною чи метафористичною. Будучи поетом конкретного, Герберт ніколи не відмовляється від емоцій, а навпаки, знаходить у них джерело своїх інтелектуальних пошуків, що становить одну із основних рис його творчої індивідуальності. В одному із листів до Ельзенберга пише: «...все ж таки кожна думка має своє коріння у почуттях, саме так дізнається, на скільки вона є цінною і важливою» [4, с. 31]. Безперечно, в цих рядках відчувається вплив концепції феноменології. Ще одне підтвердження цієї світоглядної позиції можна побачити в уривку з власної передмови поета до одного з видань творів: «(...) найбільше в сучасній поезії мені подобається ті вірші, в котрих бачу щось, що назвав би семантичною прозорістю (термін запозичений у Гуссерля). Ця прозорість семантична є власністю знаку і полягає на тому, що під час його використання, увага зосереджена на представлений предмет, я сам знак не зосереджує на собі увагу. Слово є вікном, відкритим на реальність» [8, с. 8]. Такі думки поет міг почерпнути лише від Інґардена, лекції якого слухав у Ягеллонському університеті (Краків) по війні. Ведучи гостру дискусію із представниками львівсько-варшавської школи, а особливо з Айдукевичем, Інґарден стверджував, що пізнавальна діяльність може існувати поза мовним актом. Ці типи своєрідної безпосередньої пізнавальної діяльності не завжди звербалізовані. Роль феноменолога полягає в тому, щоб довести читача до місця, де речі самі говорять за себе. Потрібно підібрати відповідні слова і терміни, щоб навести реципієнта на мислення, аналогічне авторові. За Інґарденом: «Читання приводить нас до джерела, до самого твору. (...) Можна твердити, що пізнання твору під час читання, в якому встановлюються спершу його окремі частини, є тільки початком, підготовкою до пізнавальних операцій зі самим твором, які потім слід зробити» [2, с. 204].

Філософський підхід науковця до суті речей глибоко вразив майбутнього поета і став світоглядною позицією. У листі до Ельзенберга з іронією пише: «...У цій шарпанині і плутанині є місце пошуку філософії аутентичної, котра впливає з найглибших переживань. І не важливо, чи є піз-

нанням правди (з огляду на це я скептик), а що філософія робить з людиною» [4, с. 33]. Зміст своїх філософських роздумів на тему «що філософія робить з людиною» Герберт розкриває у есе «Душечка» із «Лабіринта над морем», надаючи їм глибинного змісту співвідношення із всією культурою: «Факт, що невизначеність у ставленні до шедеврів, я вважав цілком звичайним. Добрим правом шедеврів є здатність руйнувати нашу зарозумілу впевненість і ставити під сумнів нашу вагомість. Вони були частиною моєї реальності, наказували мовчання, припинення мишачої суети навколо справ неважливих і дурних (...) Якщо це можна назвати угодою, то ця угода найвигідніша з усіх можливих. Навзаєм за смиренність і утіху – давали мені «мед і світло», якого я не в стані створити (...) Я завжди прагнув, щоб не покидала мене віра у те, що великі творіння духу є об'єктивніші за нас. І вони будуть нас засуджувати. Хтось справедливо сказав, що не тільки ми читаємо Гомера, споглядаємо фрески Джотто, слухаємо Моцарта, але й Гомер, Джотто і Моцарт приглядаються, прислухаються до нас і стверджують наше марнославство і глухість» [5, с. 64].

Ці рядки звучать аналогічно до думок Інґардена, викладених у «Книжечці про людину»: «Не лише наші творіння є нашими нащадками, але певним чином, і ми стаємо, якби нащадками наших творінь. Одного разу, створивши їх і спілкуючись із ними, вже не уміємо так жити і бути такими, як до цього, бо змінюємось тілесно і духовно під впливом створеного нами ж світу наших творів (...). І якщо наші твори є високовартісні, гарні, духовно багаті, шляхетні і мудрі, під їхнім впливом добрішаємо, а коли несуть сліди зла, сліпоти, безсилля хвороби чи божевілля – стаємо гіршими, убогими, слабкими і хворими. Якщо творінь наших (...) не вміємо (...) належно зрозуміти (...), тоді відчуваємо, як неминуче падаємо нижче власного рівня, наших можливостей, нашої найглибшої істоти: перестаємо бути тими людьми, що їх створили і були гідними їх» [10, с. 36–37]. Отже, продовжуючи думку Інґардена про розуміння істоти мистецтва, Герберт зауважує, що важливим є не тільки вплив творів мистецтва на розвиток людини, а й рівень їхнього сприйняття людиною. Не змігши «дорости» до шедеврів, людина опускається нижче своєї сутності. Факт трактування деяких творів поета у контексті філософської дискусії із великим феноменологом – дискусії метафізичної, онтологічної, епістемологічної, естетичної і навіть етичної – не є

безпідставним, проте жодного разу прізвище Інґардена поетом не згадано.

У творчому доробку Герберта простежується присутність як матеріального (*столік, камінь, кістка*), так і духовного (*Біблія, міфологія, література, творіння мистецтва*). Втеча до світу конкретних речей є засобом захисту від ідеології, штучно створеної реальності, збереженням національної культури, основною функцією якої Герберт вважав «створення цінностей для котрих варто жити» [7, с. 54], і можливо, навіть померти. У цьому погляді поета звучить аналогія із Ніцше і Ельзенбергом. Та найглибше відчувається співвідношення із есе Інґардена «Людина і Природа»: «Людина перебуває на межі двох сфер буття: Природи і специфічно людського світу, без котрого не може існувати, та цього світу недостатньо для її існування, і світ не може його гарантувати. Тому людина змушена жити як складова Природи, та завдяки своїй особливості переходить її межі, але ніколи не може повною мірою заспокоїти потребу буття людиною.

Така трагічна доля людини. Та власне у цьому проявляється справжня людська істота: його геніальність і довершеність його буття» [10, с. 18]. За Інґарденом до спостереження вищості людини над природою можна дійти двома шляхами: як пізнання власної суті і суті природи, та як реалізація через перемоги і падіння цінності Добра і Зла, котрі будучи елементами інтенційної реальності, несуть людині відчуття реальності вищої, ніж світ самої Природи. Розуміння цінностей добра і зла і їх реалізація у реальному світі.

Розглядаючи поетичний твір «Хотів би описати» в контексті наведеної цитати, можна знайти яскраво виражені аналогії, одна із яких – прагнення поета показати себе безпосередньо:

radość lub smutek
ale nie tak jak robią inni
sięgając po promienie deszczu lub słońca

є неможливим, оскільки:

tak się miesza
tak się miesza
we mnie
to co siwi panowie
podzielili raz na zawsze
to jest podmiot
a to przedmiot

Типовим для поезії Збігнева Герберта є відтворення людини, що існуючи на межі двох світів, перебуває в постійній боротьбі із собою. Ця боротьба духовного і тілесного безперервна. Будучи в полоні фізико-біологічного світу і не мислячи себе без нього, людина все ж таки прагне перерости його, вирватися. Цей акт так званої *ілюзії свободи*, що насправді полягає в поєднанні цих сфер, відбувається у свідомості людини, що перебуваючи в активному стані, постійного контролює дуалістичність своєї вдачі. У пасивному стані, стані сну, внутрішня боротьба людини нівелюється, а сама людина потрапляє у безапеляційний полон Природи. З прагненням виразити свої емоції людина мусить звернутися до природи («*aby powiedzieć – kocham / biegam jak szalony / zrywając naręcza ptaków / i tkliwość moja / która nie jest przeciw z wody / prosi wodę o twarz*»), щоб поєднати у слові дві свої натури. У свідомості ліричного героя сплуталося те, що великою розумовою працею поділено на *особу* і *предмет*. Герберт торкається межі можливостей філософії, межі можливостей перебування у світі створеному власною свідомістю, уявою, де відчувається неспокійно через постійну внутрішню тривогу.

Існує ймовірність, що на створення вірша «Хотів би описати» його надихнуло полотно Казимира Малевича «Чорний квадрат», під впливом якого перебувало чимало митців ХХ століття. Чорний квадрат, у якому вкладено сентенцію емоції, символізує чисті, безкомпромісні, ідеальні почуття на білому тлі душевної пустки. Це супрематизм духовного і його домінантність над матеріальним. У чорному квадраті Малевича закладено ідею того, що неможливо досягнути думкою у сфері людського буття та поза нею. Поєднання протилежних кольорів на полотні великого митця вказує на співіснування двох протилежних стихій у одному цілому. У Герберта це представлено по-іншому. Його почуття не мають статус ідеальних, а перебувають під впливом зовнішніх чинників:

chciałbym opisać światło
które we mnie się rodzi
ale wiem że nie jest ono podobne
do żadnej gwiazdy
bo jest nie tak jasne
nie tak czyste i niepewne

Сліди творчої дискусії із Малевичем знаходимо також у вірші «Ескіз предмета», де

поет прирівнює чорний квадрат до «простої елегії», «чоловічого жалю», котрі несуть у собі чисті почуття.

zaznacz miejsce
gdzie stał przedmiot
którego nie ma
czarnym kwadratem
będzie to
prosty tren
o pięknym nieobecnym
męski żal
zamknięty
w czworobok

Образом-концептом цього поетичного твору виступає «предмет якого немає», що набуває філософського, метафоричного та символічного змісту. З огляду на філософію Інгардена суть предмета можна визначити як сукупність його властивостей, котрі будучи не самостійними, кумулятивно творять одну цілість, без чого предмет не був би предметом певного виду. Отже, суть предмета – це не лише назва, поняття, а й якості, якими він наділений, що становлять глибинну його структуру. У цьому контексті слід прочитати вірші «Камінчик» та «Дерев'яна кісточка» із цієї ж збірки. За Гербертом, основними засобами пізнання світу, а отже і предмета, як його складової, є погляд і дотик. Можна вважати, що визначення: «*najpiękniejszy jest przedmiot / którego nie ma*», стосується предмета, якого неможливо побачити і пізнати емпірично. Це спроба експозиції предмета в його ідеалі, поза прагматичністю та ілюзорністю. У Інгардена сукупність та співіснування властивостей предмета – це ідеї, та в основу його онтологічної філософії, представленій у «Суперечці про існування світу», лягли первинні поняття чистої якості та чистої можливості, до котрих людина йде шляхом споглядання, трансформації та синтезу, що приводить до «відкриття» предмету. Цей складний внутрішній процес символізує власне «чорний квадрат», котрий позначає місце «предмета, котрого нема». І тоді:

masz teraz
pustą przestrzeń
piękniejszą od przedmiotu
piękniejszą od miejsca po nim
jest to przedświat
biały raj
wszystkich możliwości

Наголошуючи «маєш всі можливості», поет зауважує, що у випадку реальних предметів, їхні онтологічні можливості підсилюється фактичним тобто можливостями емпіричними. Таке підсилення творить зв'язок сильний і нерозривний. В такий «білий рай всіх можливостей» ліричний герой може ввійти і «krzyknąć / pion – poziom» і «uderzy w nagi horyzont / prostopadły piorun / możemy na tym przestać / i tak już stworzyłeś świat». Таким чином з'являється специфічна автономність ліричного героя, що випливає із можливості заперечення станам і процесам, тобто із можливості залишитися незалежним як від зовнішніх чинників світу, так і від внутрішніх проявів емоцій, що сплелися в єдино. Автор проявляє активний опір зовнішнім обмеженням і внутрішньому спотворенню людської душі:

słuchaj rad
wewnętrzznego oka
nie ulegaj
szeptom pomrukowi mlaskaniu
to nie stworzony świat
tłoczy się przed bramami obrazu

Цей метафоричний опис опору продовжується і в наступній строфоїді:

wyjmij
z cienia przedmiotu
którego nie ma
z polarnych przestrzeni
z surowych marzeń wewnętrzznego oka
krzesło
piękne i bezużyteczne
jak katedra w puszczy (...)

prosimy wypowiedź o krzesło
dno wewnętrzznego oka
tęczowkę konieczności
źrenicę śmierci

Заклик виїняти з тіні «предмету якого немає» крісло гарне і непотрібне не є запереченням матеріальності як такої. Автор ставить опір ілюзорній матеріальності. Чим для поета є «внутрішнє око»? Якщо розглянути цей метафоричний образ на епістемологічній площині, то він є джерелом пізнання предмету.

На онтологічній площині перед нами постає, як стрижень людської душі, її істоти, котра в залежності від внутрішніх суб'єктивних чинників пізнання світу, осягає сферу духовних цінностей: добра, правди, краси. Пройшовши шлях пізнання предмету, ліричний герой дослухається до «внутрішнього ока», яке є джерелом його суджень.

Можна стверджувати, що в «Ескізі предмета», який можна сприймати як міні-філософський трактат про суть речей, є спроба поета зрозуміти саму істоту предмета (його онтологію), починаючи від його появи.

Філософські роздуми в поезії Герберта є первинним інстинктом. Поезія, на думку автора, могла би бути своєрідним *вступом до філософії*. Але чи може поезія зробити те, що філософія, тобто створити систему? Якщо мати на увазі систему зрозумілих однозначних знаків, то чи залишилася би поезія поезією? Адже сама образність передбачає багатозначність. Тож філософські роздуми над поезією, за спостереженням творця Пана Когіто, можливі лише як первинна рефлексія. Малярство, як і філософія, переконаний Герберт, надихає літературну творчість, але не призводить до виділення предмета як головної теми.

Поезія Збігнева Герберта просякнута філософією, котра виростає не із представлення абстрактних понять і вихідних з них загальних істин, а з досвіду, спроби пошуку істин власних. Спостерігається відхід від ідеального до конкретного, оскільки уява, котра є ілюзорним сприйняттям, закриває суть предмета. Його «філософія у поезії» ще раз доводить, що пізнання буття відбувається не тільки шляхом «зметодизованого розуміння реальності» [14, с. 94], й а внутрішньої рефлексії.

Адріана Шиманьска зауважує: «Філософія поета – реалізм сплутаний з ідеалізмом, моралізм підшитий естетизмом – це усе, починаючи від найперших творів, дає читачеві Герберта особливе враження пізнавальної повноти, за для якої Герберт відкривався на світ, остерігаючись разом з тим його пасток» [16, с. 75].

Поезія Герберта – часто пошук істоти, котра є конкретним вираженням чогось у своїй суті, а не абстрактним чи ідеальним поняттям. Це своєрідний синтез філософських вчень, що лягли в основу його неперевершених творів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Герберт З.* Поезії [Текст] /З. Герберт; [пер. укр. мовою В.В. Дмитрука]. – Львів : Каменяр, 2007. – 641 с: іл. – Польськ., укр. мовами.
2. *Інгарден Р.* Про пізнання літературного твору / Р. Інгарден // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доповнене. – Львів : Літопис, 2002. – С. 173–205.
3. *Лук'яненко О.* Поетичні образи Збігнева Герберта / О. Лук'яненко // Проблеми слов'янознавства. Збірник наукових праць Львівського національного університету імені Івана Франка. – 2001. – Вип. 52. – С. 135–142.
4. *Herbert Z., Elzenberg H.* Korespondencja / Z. Herbert, H. Elzenberg. – Warszawa : Fundacja Zeszytów Literackich, 2002. – 246 s.
5. *Herbert Z.* Duszczyka / Z. Herbert // Labirynt nad morzem. – Warszawa : Fundacja Zeszytów Literackich, 2000. – 209 s.
6. *Herbert Z.* Listy do muzy / Z. Herbert. – Gdynia: Wydawca Małgorzata Marczewska, 2000. – 200 s.
7. *Herbert Z., Miłosz Cz.* Korespondencja / Z. Herbert, Cz. Miłosz. – Warszawa : Fundacja Zeszytów Literackich, 2006. – 297 s.
8. *Herbert Z.* Poezje. / Z. Herbert – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1998. – 650 s. – (Kolekcja Poezji Polskiej XX Wieku).
9. *Herbert Z., Zawieyski J.* Korespondencja 1949–1967 / Z. Herbert, Cz. Miłosz. – Biblioteka «Więzi», T. 143, 2002. – 197 s.
10. *Ingarden R.* Książeczka o człowieku / R. Ingarden – Kraków : WL, 1973. – 190 s.
11. *Jadacki J.* Sławni wilnianie filozofowie / J. Jadacki. – Wydawn. Polskie w Wilnie, 1994. – 199 s.
12. *Elzenberg H.* Kłopot z istnieniem: aforyzmy w porządku czasu / H. Elzenberg. – Wydawn. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2002. – 532 s.
13. *Elzenberg H.* Sprawy zbiorowości ludzkiej a mój system myślowy / H. Elzenberg. – Kraków: Znak, 1992. – 384 s.
14. *Kozłowski K.* W poszukiwaniu substancji człowieka / K. Kozłowski // Czytanie Herberta / Pod red. P. Czarplińskiego, P. Śliwińskiego, E. Wiegandt. – Poznań : Zakład Poetyki Historycznej UAM, Wydawnictwo WiS, 1995. – S. 92–103.
15. *Wolniewicz B.* Myśl Elzenberga. / B. Wolniewicz // Studia Filozoficzne. – 1986. – Nr 12. – S. 54–62.
16. *Szymańska A.* Dotknąć istoty rzeczy. Zbigniew Herbert w poszukiwaniu sensu / A. Szymańska // Przegląd Powszechny. – 2008. – Nr. 10 (1046). – S. 73–89.